

Da den sorte enke kom til Norge

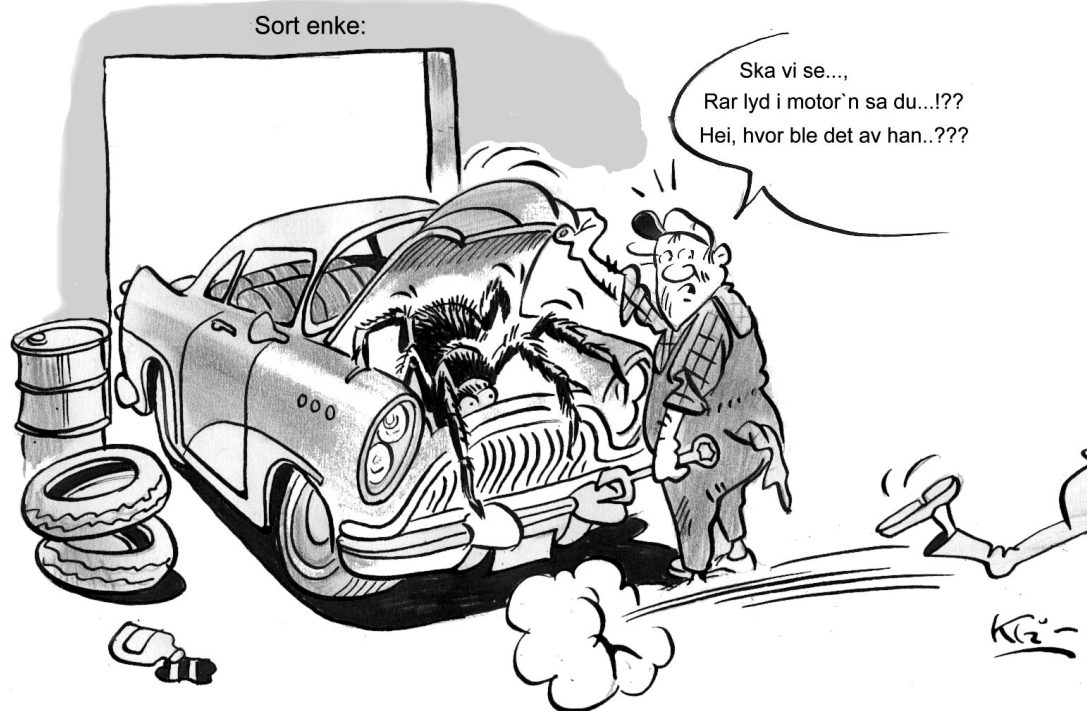
Sort enke er vel kanskje verdens mest kjente og fryktede edderkopp med sin sorte kropp og karakteristiske røde timeglass. Ingen annen edderkopp har så mange myter knyttet til seg. Det vi kjenner som sort enke er imidlertid tre forskjellige arter fra USA. Enkene tilhører slekta *Latrodectus* i familien *Theridiidae*, og slekta består i dag av hele 31 arter spredt over hele verden. Det finnes to arter i sørlige Europa, men Norge har ingen naturlig bestand av enker. Men vi har faktisk hatt besøk av disse fryktede edderkoppene...

Jan Ove Rein er Cand. Scient. i zoologi fra NTNU (1990), og tok hovedfag på adferd hos afrikanske skorpioner. Rein jobber i dag som universitetsbibliotekar i medisin ved Universitetsbiblioteket i Trondheim, og har skrevet flere populærvitenskapelige artikler om tropiske insekter og edderkoppdyr. Han har også deltatt i to tv-serier om tropiske småkryp på NRK's *Newton* og Schrødingers katt. Presentasjon av forfatteren og hans arbeider finnes her: http://www.ub.ntnu.no/scorpion-files/me_norsk.php

Bilen med ekstraustyr

Han ble nokså betenkt, bilentusiasten fra Vinstra, da han fant edderkoppspinn og en eggkokong under panserlokket på sin nyimporterte bil fra California. Skepsisen ble ikke mindre da det dukket opp en sort edderkopp med en rød flekk på undersiden, som var fast bestemt på å forsvare eggkokongen. Bilimportøren holdt imidlertid hodet kaldt, og edderkoppen ble fanget i et syltetøyglass, avlivet med alkohol, og etter hvert sendt til forfatteren ved NTNU. I tillegg ble eggkokongen destruert for sikkerhets skyld.

Det kunne raskt fastslås at dette var en ekte sort enke, nærmere bestemt en vestlig sort enke (*Latrodectus hesperus*). Denne arten lever normalt i vestre USA, og dette er den første bekreftede og publiserte innførsel av sort enke til Norge. Funnet ble naturlig nok behørig omtalt i lokalavisen *Dølen*, og da var heller ikke veien lang til sensasjonspreget oppslag i riksavisene.

Figur 1. Han ble en smule betenkt, bilimportøren, som fant en levende sort enke under panseret på sin nyimporterte bil fra USA (Tegning: Ola Klåpbakken. Gjengitt med tillatelse fra avisa Dølen).

Etter at denne saken ble kjent i media, har det kommet frem at en familie som flyttet tilbake til Norge etter et opphold i California, fant en sort enke i flyttelasen. Identiteten til denne edderkopp ble aldri bekreftet av eksperter, men familien hadde stor erfaring med sorte enker i USA og det er derfor liten grunn til å betvile riktigheten av denne hendelsen.

Enkebesøk til Norden

De to norske blindpassasjerene er ikke unike i nordisk sammenheng. Det er egentlig overraskende at sort enke ikke er oppdaget i Norge tidligere. Lars Johnson ved Kristianstad Universitet kjenner til nærmere ti innførsler til Sverige de siste ti årene, de aller fleste knyttet til direkteimport av biler fra

USA (personlig kommunikasjon). Et av disse tilfellene er utførlige beskrevet av Lars Trolle i 2000 (Bornholms Natur, 24:66-7). Også dette tilfellet involverte en bilimport fra California til Bornholm, og de to enkene som først ble funnet skapte en smule panikk og angst blant befolkningen (med god hjelp fra media). Situasjonen ble ikke bedre etter at man isolerte bilen og ga den en solid behandling med insektgift, og satt igjen med halvt dusin døde edderkopper når gasskyen lettet. Heldigvis har man ikke funnet enker i naturen etter denne episoden.

Også Danmark har hatt sine blindpassasjerer. Minst 3-4 innførsler er skjedd de siste årene (alle i forbindelse med bilimporter), men så langt har man ikke funnet etablerte bestander i dansk natur (Nikolaj Scharff, Københavns Universitet – personlig kommu-

nikasjon). Også på kontinentet finnes det flere eksempler på innførsler av sort enke i forbindelse med import av biler og andre varer, og mye tyder på at dette ikke er et uvanlig fenomen. Vi kan derfor gå ut i fra at vi har hatt besøk av sorte enker i Norge tidligere uten at disse har blitt oppdaget.

Selv om sort enke kanskje er den mest dramatiske blindpassasjeren vi har funnet i Norge, får vi nå og da besøk av andre tropiske edderkopper som kommer via vareimporter og feriebagasje. Vareimporter blir i dag som regel sprøytet med insektgifter, men nå og da slipper hardføre edderkopper likevel levende igjennom. Mest vanlig er kjempekrabbeedderkoppene (i familien Sparassidae), som gjerne dukker opp sammen med fruktimporter. Jeg har selv plukket opp nærmere 10 slike de siste 15 årene. Disse edderkoppene kan ha et beinspenn på mer enn 10 cm og virker svært skremmende (det var ikke uten grunn at disse hadde en av hovedrolle i kultklassikeren *Arachnophobia* fra 1990), men er heldigvis ufarlige. Nylig plukket jeg opp en *Pholcus phalangoides* (i familien Pholcidae) fra et importfirma i Trondheim. Denne tynne, langbente edderkopp dukket opp i en eske fra Australia, men arten er spredt over hele verden på grunn av sin store tilpassningsevne til et liv innendørs. Arten er blitt en av de vanligste husedderkoppene i Danmark de siste 30 årene (etter gjentatte innførsler), men dette er muligens det første kjente funnet i Norge. Heldigvis er også denne arten ufarlig, og den ser heller ikke ut til å utkonkurrere de lokale husedderkoppene (Nikolaj Scharff – personlig kommunikasjon).

Har enkene kommet for å bli?

Det er ingen ting som tyder på at sort enke kan etablere seg i Norge eller i noen av våre naboland. Til det er vår vinter for kald. I Danmark har man regelmessig undersøkt

områdene hvor enker ble funnet, og ikke funnet noen nye eksemplarer. Biler som importeres til Norge blir som regel oppbevart utendørs eller innendørs i uoppvarmede haller, og dette forhindrer at edderkoppene eller eggkokonger kan overleve kalde perioder. Det kan imidlertid ikke utelukkes at en blindpassasjer kan overleve noen varme sommermåned, eller overleve en tid innendørs i et oppvarmet lager (hvis det er tilgang til mat). Sjansene for dette er imidlertid svært små.

På kontinentet er situasjonen annerledes. Det er funnet andregenerasjons enker etter innførsler til Belgia, men det er ingen ting som tyder på at disse har fått en omfattende utbredelse. Belgia har også et registrert tilfelle av innførsel av flere individer av den rødryggede enke (*Latrodectus hasselti*) fra Australia. Dette er den farligste enkearten i verden, og det var en stor frykt for at denne arten skulle etablere seg fast. Koen Van Keer i ARABEL (den arachnologiske foreningen i Belgia) kan fortelle at grundige undersøkelser avslørte en voksen hunn i området et halvt år etter den opprinnelige innførselen, men at undersøkelser fire år senere ikke ga noen resultater (personlig kommunikasjon). De mener derfor at denne fryktede arten ikke har klart å etablere seg i Belgia (noe som den samme arten har klart i Japan etter utilsiktede introduksjoner via containere fra Australia).

Europeiske enker

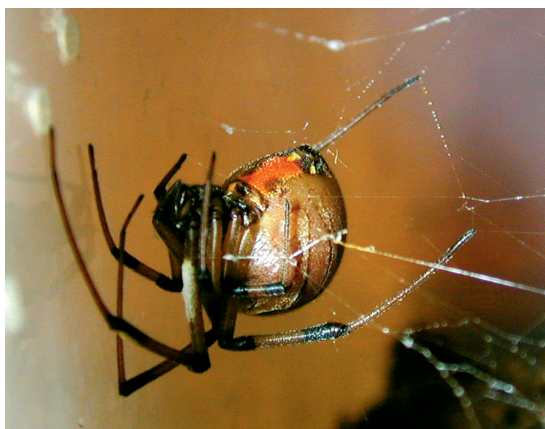
Det finnes to arter som er vanlige i deler av sørlige Europa. Den marmorerte enka (*Latrodectus tredecimguttatus*) er mest kjent, og har en vid utbredelse i Europa og Asia. Denne vakre edderkopp mangler det klassiske timeglasset, men har røde flekker med forskjellig form spredt rundt om på bakkroppen. Noen av disse er omgitt av et hvitt område. I deler av Øst-Europa kalles denne

Figur 2. Den klassiske sorte enke slike vi kjenner den: Sort kropp med et illrødt timeglassformet merke på undersiden. Her representert ved en vestlig sort enke (*Latrodectus hesperus*) fra USA (Foto: Jan Ove Rein).

Figur 4. Enker finnes også i Europa, og den marmorerte enke (*Latrodectus tredecimguttatus*) er en svært vakker edderkopp med en rekke røde og delvis hvite flekker og prikker spredt rundt omkring på den sorte kroppen (Foto: Jan Ove Rein).

Figur 3. Ikke alle enker er sorte. Brun enke (*Latrodectus geometricus*) har det karakteristiske røde merket på undersiden, men har ellers en lys brun kropp. Denne arten er en kosmopolitt som er funnet mange steder rundt om på jorda (Foto: Jan Ove Rein).

enka også for Karakurt, som betyr «sort ulv». Nylig ble en ny art, *L. lilianae*, oppdaget i sørøstlige Spania. Denne arten er forholdsvis lik *L. tredecimguttatus*. Begge artene finnes i tørre områder hvor de bygger sine nett i lave busker. De Europeiske enkene trives også godt i kultiverte landskap, og dette gjør at de ofte kommer i kontakt med mennesker med påfølgende bitt.

Menneskekjære enker

Hvorfor er så sorte enker ofte blindpassasjerer til andre land? Dette skyldes at mange enker har tilpasset seg et urbant liv i nær tilknytning til menneskelig aktivitet. Utedo, vedskjul og garasjer er blitt populære gjemesteder for edderkoppene. Faktisk gikk antallet enkebitt ned i USA etter at vannklossetet ble vanlig. Utedoene var nemlig et gunstig hjem for sultne enker på grunn av alle insektene, og spesielt populært var det å spinne nettet sitt rett under ramma. Og disse enkene ble ikke spesielt glade når visse kroppsdeler ble for nærgående under toalettbesøk. I mange land er også enkene knyttet til jordbruksvirksomhet. På grunn av enkenes nære tilknytning til mennesker blir de lett blindpassasjerer i forbindelse med varetransporter. Og dette har vært spesielt vanlig i forbindelse med bilimporter fra USA.

Hvor farlig er de sorte enkene?

Enkebitt forårsaker en tilstand som kalles latrodectisme (dette er en fellesbetegnelse på de symptomer som vanligvis oppstår). Giften inneholder svært virksomme neurotoksiner

Figur 5. Det finnes også en enkeart på Madagaskar (*Latrodectus menavodi*). Denne mindre kjente arten kjennetegnes ved en langstrakt rød stripe foran på oversiden av bakkroppen (Foto: Jan Ove Rein).

(α -latroxin) som forstyrrer kommunikasjonen i nervesystemet hos virveldyr. Dette resulterer som regel i stor smerte, muskelkramper og kvalme, men mer alvorlige forstyrrelser i hjerte og respirasjon kan oppstå. Pasientene har ofte et smerteforvridt ansiktsuttrykk som er karakteristisk for latrodecisme. I sjeldne tilfeller kan enkebitt være dødelig, spesielt hos barn. Enkenes rykte som verdens farligste edderkopper er imidlertid overdrevet. Dødeligheten knyttet til enkebitt i USA har ligget på 4-5 % de siste årene, men dødsfall har ofte vært knyttet til allergiske reaksjoner (på samme måte som at bistikk kan være fatalt i Norge). Den farligste arten i slekta er den Australiske Rødryggenken (*Latrodectus hasselti*). Dødeligheten knyttet til denne arten var større i tidligere tider, men falt til ca. 5 % etter utviklingen av en effektiv motgift. Motgift for andre arter er også utviklet, men det er uenighet om hvor effektive disse er. I tillegg kan noen motgifter forårsake kraftige allergiske reaksjoner som kan være farligere for pasienten enn enkegiften.

Figur 6. Den sørlige sorte enke (*Latrodectus mactans*) er en av de tre klassiske sorte enkene fra USA. Enkene produserer en dråpeformet eggsekk, som voktes av hunnen inntil ungene klekkes (Foto: Jan Ove Rein).

Figur 7. Den nordlige sorte enke (*Latrodectus variolus*) er lett å plassere som en sort enke, men skiller seg fra de to andre artene som utgjør det vi kjenner som "sort enke" ved at det røde timeglasset på undersiden ofte er ufullstendig. Arten har i tillegg andre mindre røde og hvite markeringer på kroppen (Foto: Jan Ove Rein).

Bittet til de europeiske enkene medfører i de fleste tilfellene kun lokale symptomer som smerte og opphovning, men også mer alvorlige symptomer har vært rapportert i noen få tilfeller (med barn involvert). Det er kun enkehunnene som representerer en fare for mennesker. Enkehannene er ufarlige, da de

er så små at de ikke kan bite gjennom huden vår.

Enker er ikke aggressive edderkopper, og de biter ikke før de blir klemt. En enke som holdes rolig i hånden vil neppe bite, uten at det skal oppmuntres til testing av dette. Siden enkene har etablert seg inne blant menneskenes boområder, kan det oftere oppstå situasjoner hvor mennesker blir bitt. I et studium var årsaken til bitt knyttet til påkledning av klær eller sko i 38 % av tilfellene. Det er klart at en edderkopp vil bite i forsvar når den blir klemt inn mot huden eller tråkket på i en sko.

Enkemyter for fall

Ikke alle sorte enker er sorte, og derfor bruker vi betegnelsen enker om slekta *Latrodectus*. Det som vi kjenner som «sort enke» er i virkeligheten de tre artene *L. hesperus* (vestlig sort enke), *L. mactans* (sørlig sort enke) og *L. variolus* (nordlig sort enke), som finnes i Nord-Amerika. Disse sorte edderkoppene har alle en timeglasslignende rød-aktig flekk på undersiden av bakkroppen (formen og fargen på flekken kan imidlertid variere). I verden for øvrig har vi brune, hvite og røde enker, og de fleste artene har forskjellige fargetegninger på kroppen i rødt, hvitt og gult.

Det er faktisk få enker som egentlig er enker. Det er mer riktig å beskrive dem som nyskilte. I naturen er det nemlig et fåtall hanner som blir drept av hunnene etter parring – som regel rekker hannene å stikke av og får parret seg med flere hunner. Og hunnene blir sittende igjen i nettet for å vokte eggsekken frem til klekking. Myten om de hann-drepende enkehunnene oppsto etter at en kjent insektforsker brukte enkenavnet i boka «The Spider Book» i 1912. Han hadde sett en enkehunn drepe hannen, og det ga grunnlaget for navnet og myten om de sorte enkene.

Forfatteren ønsker å takke redaktør Geir Teigøyen og tegner Ola Klåpbakken i avisa Dølen for tillatelse til å bruke avistegningen i figur 1.

Videre lesing:

- Garb, J. E. et al. (2004). The black widow spider genus *Latrodectus* (Araneae: Theridiidae): phylogeny, biogeography, and invasion history. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 31, 1127-1142.
- Isbister, G. K. & J. White (2004). Clinical consequences of spider bites: recent advances in our understanding. *Toxicon* 43, 477-492.
- Nørgaard, E. (1993). Farlige edderkopper. *Natur og Museum* 32(2), 31 s.
- Trolle, L. (2000). Den sorte enke på Bornholm. *Bornholms Natur*, 24, 66-7.